

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94: 355.245-058.65(477) «1941/1944»(09)
DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-108-110>

Павло Кравченко

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Насильство над цивільним населенням України. Документи спецслужб. 1941-1944 / автори-укладачі: Валерій Васильєв, Наталя Кашеварова, Олена Лисенко, Марія Панова, Роман Подкур. К.: Видавець В. Захаренко, 2018. 752 с.

Анотація. У статті прорецензовано збірник, що містить документи нацистських та радянських спецслужб, що відображають здійснення насильства над мирним населенням України в роки німецько-радянської війни. В науковий обіг вперше введена значна кількість архівних матеріалів, що дають змогу більш повно дослідити форми та методи масового знищення людей.

Ключові слова: насильство, вбивство, знищення, документи, нацизм, окупація.

Вивчення й переосмислення подій періоду Другої світової війни продовжується. До наукового обігу вводяться нові документи, що дає змогу більш ґрунтовно реконструювати трагічні події того часу, зробити відповідні висновки.

Одна з найбільш актуальних тем – насильство над цивільним населенням України, яке у період 1941-1944 рр. набрало, з боку німецької та румунської окупаційних режимів, величезних розмірів. Незважаючи на те, що тема почала вивчатися вже у роки війни, багато її аспектів потребує уточнення, конкретизації, переоцінки, порівняння тощо. Новий збірник документів у цій площині має важливе значення, по-перше, з причини публікації в ньому матеріалів радянських і нацистських спецслужб, раніше недоступних для широкого загалу для дослідження, що відкриває для дослідників і всіх, хто цікавиться історією, нові можливості. Крім того, звертає на себе увагу структура книги. Вона складається з п'яти розділів, які нараховують 228 документів українською та російською мовами. Нарешті, зміст розділів якісно відрізняється від подібних, поміщених у раніше виданих збірниках.

Перший розділ «Насильство у документах оперативних груп поліції безпеки та СД» (83 документи, переклад з німецької) містить інформацію про різні аспекти насильства над цивільним населенням упродовж липня 1941 – травня 1943 рр. Значна їх кількість стосується «остаточного вирішення єврейського питання» шляхом, наприклад, залучення до знищення поляків (док. № 1). Частина документів відображає перебіг каральних операцій поліції безпеки та СД у різних регіонах України проти партизанів та підпільників, взяття заручників. Наводяться статистичні дані про кількість страчених у тому чи іншому населеному пункті. Чимало джерел містять інформацію про мародерство, пограбування, зґвалтування тощо. Загалом складається враження, що карателі виконували свою, з дозволу сказати, роботу, сумлінно виконуючи накази начальства, яке так само вдосконалювало форми і методи боротьби з «ворогами». Показовим у цьому відношенні є, на наш погляд, документ № 66 про внесення змін до конструкції машин, призначених для масового знищення людей газом.

Другий розділ складається з документів радянських спецслужб (№№ 84 – 112), які містять інформацію про насильство над цивільним населенням з боку німецьких та румунських окупантів на території України. Документи № 106-108 свідчать про масове знищення в'язнів у концентраційному таборі Біркенау (Аушвіц).

Закономірно, що значна частина опублікованих джерел – третій розділ - розкриває й доповнює вже відому картину Голокосту (док. №№ 113 – 171) у нацистській та румунській зонах окупації. Цінними у цьому відношенні є раніше неопубліковані документи – витяги з протоколів судових засідань військових трибуналів по участі у масових розстрілах єврейського населення поліцейських, свідчення очевидців, акти комісій по розслідуванню злочинів німецько-фашистських окупантів тощо.

Четвертий розділ містить інформацію про знищення психічно хворих (док. №№ 172 - 193) Київської і Вінницької психіатричних лікарень та психлікарні м. Харкова та с. Стрілеча Липецького району Харківської області. Всі ці масові вбивства логічно впливали з арійської теорії, яка слугувала для нацистів стратегічним дороговказом у встановленні «нового порядку».

Документи п'ятого розділу (№№ 194 - 228) свідчать про вбивства дітей у Домницькому дитячому будинку (Березнянський район Чернігівської області) та Преславському інтернаті

(Приморський район Запорізької області). Головна причина вбивств – та ж арійська теорія, згідно з якою люди, у цьому випадку діти, з розумовими та фізичними вадами не мали права на життя. Хоча зміст частини документів має упереджений характер (наприклад, довідки-характеристики поліцейських), у цілому вони є, як і в попередніх випадках, свідченням злочинів, які неможливо виправдати жодними «об'єктивними» обставинами. Інша справа – досліджувати й осмислювати причини злочинів, участі/співучасті у них різних верств і категорій населення тощо присвячена вступна стаття доктора історичних наук Валерія Васильєва «Злочинці, жертви, очевидці. Проблеми досліджень насильства над цивільним населенням України в роки німецько-радянської війни».

Автор зазначає, що тема надзвичайно складна для вивчення, тому що різноаспектна. Передусім, вивчати її через документи і зрозуміти неможливо поза історичним контекстом. А він якраз і сприяв насильству, коли брати до уваги (а це робити необхідно) те, в яких умовах проживала у 1920-1930-х рр. значна частина населення України: перманентний терор, Голодомор, повне ігнорування моралі, окрім «революційної і класової», антисемітизм, ненависть до ворогів усіляких мастей тощо – все це готувало значною мірою вбивць, які проявили себе на практиці і в сталінські часи, і в період німецько-румунської окупації. Крім того, необхідно брати до уваги і традиції колоніалізму в Європі, які у значній мірі були реалізовані нацистським режимом у найгіршій, варварській формі: передусім це - масові вбивства населення у відповідності з расистською теорією про арійську зверхність і необхідністю «життєвого простору» на «варварському, дикому» Сході. В. Васильєв зауважує, що «перспективним шляхом вивчення (даної проблеми – авт.) є локальні дослідження конкретних місць злочинів, з'ясування як відбувалося велике зло в маленьких містечках». А для цього необхідно насамперед зрозуміти, чим керувались вбивці з місцевого населення, «що трапилось під час війни з Людиною». Хоча, зауважимо, що без історичного контексту, як зазначив автор статті, глибоко дослідити проблему неможливо.

Ще однієї болючої, зокрема для українців у тому числі, теми торкається В. Васильєв: образу дідів і прадідів у війні. Звісно, зазначає він, легше всього уявляти себе «нацією чеснот», що страждала від тоталітарних режимів, ніж визнати індивідуальну провину та колективну відповідальність за минуле. «Українці, які так сильно постраждали від німецького нацизму та радянського комунізму, а нині потерпають через агресію Росії, мають визнати, що були героїчні вчинки, але й помилки у власному минулому, діяльності «борців з тоталітарними імперіями». Це дуже складно, та саме такий шлях є вірним.

Цінною для розуміння документів збірника є стаття кандидата історичних наук, Романа Подкура «Документи органів державної безпеки про насильство над цивільним населенням у 1941-1945 рр.». Після короткого історичного екскурсу, присвяченого публікації документів радянських спецслужб у Російській Федерації, автор звернув більше уваги на науково-документальні збірники та окремі публікації цього напрямку, що побачили світ в Україні після масового розсекречення документів органів держбезпеки. Далі у статті аналізується діяльність структурних підрозділів радянських органів державної безпеки, які проводили збір інформації, переважно на окупованій території, що стала основою збірника. Характеризуються типи документів та їх наукове значення, зокрема, організаційно-розпорядчі документи, літерні справи, справи-формуляри, архівно-кримінальні справи, інформаційно-аналітичні документи тощо. Це дає можливість дослідникам більш об'єктивно і критично оцінювати й використовувати документи, зважаючи на їхню упередженість та заангажованість. Погоджуємося з твердженням автора, що «для пострадянського суспільства, що виросло на міфах про Другу світову війну, критично важливо знати про військові злочини радянського та нацистського режимів, конкретних людей, які здійснювали злочини, їхні мотиви, вчинки, методи вбивства».

У зв'язку з цим, на нашу думку, надалі варто було б підготувати збірник документів, в основу формування якого був покладений порівняльний аналіз насильства над цивільним населенням у радянській Україні 1920-1930-х рр. та під час німецько-радянської війни. На наш погляд, це сприяло б розумінню подібності, коли не тотожності, двох тоталітарних режимів, їхніх засобів досягнення мети.

Перекоаний, що науковий збірник слугуватиме науковцям та всім, хто цікавиться історією тоталітарних режимів і Другої світової війни, важливим джерелом і стимулом для подальших досліджень у цьому напрямкові.

Павел Кравченко

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історических наук, доцент (Україна)

**Насилие над гражданским населением Украины. Документы спецслужб. 1941-1944 /
Авторы-составители: Валерий Васильев, Наталья Кашеварова, Елена Лысенко, Мария
Панова, Роман Подкур. К.: Издатель В. Захаренко, 2018. 752 с.**

Аннотация. В статье прорецензирован сборник, в котором помещены документы нацистских и советских спецслужб, отображающих осуществление насилия над мирным населением Украины в годы немецко-советской войны. В научный оборот впервые введено значительное количество архивных материалов, что предоставляет возможность более полно исследовать формы и методы массового уничтожения людей.

Ключевые слова: *насилие, убийство, уничтожение, документы, нацизм, оккупация.*

Pavlo Kravchenko

Vinnitsia Mykhaylo Kotsiubynskiy State Pedagogical University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

**Violence against the civilian population of Ukraine. Documents of secret services. 1941-1944 /
Compiled by Valerii Vasyliev, Natalia Kashevarova, Olena Lysenko, Mariia Panova, Roman
Podkur. K.: Publisher V. Zakharenko, 2018. 752 p.**

The article reviews the book of collected documents of the Nazi and Soviet special services which confirm the use of violence against the civilian population of Ukraine during the German-Soviet war. A significant amount of archival material has been open to the public for the first time and provides a scientific community with an opportunity for a more thorough examination of the forms and methods used in mass destruction of people.

Key words: *violence, murder, destruction, documents, Nazism, occupation.*

Статтю надіслано до редколегії 27.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 14.11.2019 р.

УДК 94(477) «1920/1960»(049.32)
DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-110-113>

Олег Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історических наук, професор (Україна)

**Лук'яненко О.В. «Найближчі друзі партії»: колективи педагогічних вишів України в
образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років: Монографія.
Полтава: Видавництво «Сімон», 2019. 658 с.**

Анотация. У статті прорецензовано монографію Лук'яненка Олександра Вікторовича, присвячену комплексному аналізу повсякдення колективів вищої педагогічної школи України 1920-х – першої половини 1960-х рр.. На основі проведеного аналізу визначено наукову новизну дослідження, охарактеризовано його структуру, розкрито повноту використання автором історіографічних джерел, достовірність та репрезентативність залученої джерельної бази, окреслено теоретичну та практичну значущість наукової праці.

Ключові слова: *викладачі, вища освіта, навчальні заклади, педагогічні колективи, повсякдення, студенти.*

Монографія Лук'яненка Олександра Вікторовича є ґрунтовним дослідженням, присвяченим комплексному аналізу щодення колективів вищої педагогічної школи України 1920-х – першої половини 1960-х рр.. Її характеризує, передусім, значна частка наукової новизни, що полягає в: уведенні до наукового обігу значного масиву нових документальних матеріалів, пов'язаних зі ставленням освітян вищої педагогічної школи до їхнього повсякдення; обґрунтуванні необхідності застосування методологічних засад вивчення повсякдення замкненої групи як окремого суспільного організму на основі культурологічного та цивілізаційного підходів; характеристиці конфлікту між світом ідей та реальністю, породженого невідповідністю